

УДК 343.61

КОНТИНЕНТАЛЬНЕ КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО: ФРАНЦІЯ І УКРАЇНА

CONTINENTAL CRIMINAL LAW: FRANCE AND UKRAINE

Сотула О.С.,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант
ДВНЗ «Одеський національний університет імені І.І. Мечникова»

Стаття присвячена порівняльно-правовому дослідженню континентального кримінального права на прикладі Франції та України. Здійснено огляд сучасних проблем визначення ознак цього кримінально-правового інституту.

Ключові слова: кримінальне право, порівняльно-правове дослідження, Кримінальний кодекс Франції.

Статья посвящена сравнительно-правовому исследованию континентального уголовного права на примере Франции и Украины. Осуществлен обзор современных проблем определения признаков этого уголовно-правового института.

Ключевые слова: уголовное право, сравнительно-правовое исследование, Уголовный кодекс Франции.

The article is devoted rather-legal research of continental penal law on an example of France and Ukraine. The review of modern problems of determination of signs of this criminally-legal institute is performed.

Key words: criminal law, rather-legal research, Criminal code of France.

Актуальність теми. Континентальне право включає країни, у яких юридична наука склалася на основі рецепції права Давнього Риму, і нині воно існує на запозичених з римського права основних понять, правових інститутів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компаративістське кримінально-правове вивчення континентального кримінального права, співвідношення законодавства різних країн романо-германської правової сім'ї не стало предметом спеціального дослідження. Різні аспекти зазначеної проблематики досліджувалися вітчизняними фахівцями, зокрема М.І. Бажановим, А.В. Байловим, Ю.В. Бауліним, В.К. Грищуком, М.І. Мельником, В.О. Навроцьким, Л.А. Остапенко, О.Л. Старко, В.В. Сташисом, В.Я. Тацієм та ін. Але відсутні комплексні порівняльно-правові дослідження континентального кримінального права, що вказує на необхідність детального дослідження зазначеної проблеми.

Мета статті полягає у подальшій теоретичній розробці теми континентального кримінального права з ураху-

ванням сучасних досягнень кримінально-правової компаративістики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перший (початковий) етап розвитку континентального (романо-германського) кримінального права пов'язаний з падінням Римської імперії та варварськими завоюваннями, що ріднить його з англосаксонським правом тієї ж епохи. Законодавці нових європейських держав «дарували» підданим «правди», які, як і в Англії, в кримінально-правовій частині містили переважно процесуальні постанови та були націлені на регламентацію процедур з вирішення конфліктних ситуацій. Інші норми були присвячені казуїстичній регламентації розміру композиційних штрафів. Американський професор Гарольд Дж. Берман зазначав, що на той час в Європі «злочин у цілому сприймався не як проступок, спрямований проти політичного порядку як такого або проти суспільства в цілому, а як проступок, спрямований проти жертви та тих, хто з нею ототожнювався: родичів, територіальної громади, феодального кла-

су. ...Нормальною соціальною відповіддю на такий проступок була помста з боку самої жертви, або її родичів, або іншої групи, до якої жертва належала. ... У цілому королівська або імператорська юрисдикція над злочинами була надзвичайно обмежена» [1, с. 179-180].

Вбивця сприймався як ворог ближнього або спільноти; до ідеї висування публічного вимоги на його «життя та члени» було ще далеко. Він, щоб уникнути обурення в спільноті, видавався «з головою» потерпілому або родині останнього, які або карали його, або задовольнялися грошовою компенсацією [2, с. 36].

Другий етап у розвитку континентального кримінального права, який почався в XII столітті називають епохою університетів. Рушійним фактором змін у правовій сфері стала Папська революція кінця XI–початку XII ст.ст. На її хвилі виникла система права як самостійне утворення, а разом з нею «клас професійних адвокатів і суддів, ієрархія судів, юридичні школи, юридичні трактати та концепція права як автономного, інтегрованого зведення, що розвивається, принципів і процедур» [1, с. 122]. З появою правової науки вийшло із забуття римське право, яке стало вивчатися та викладатися в університетах. У монастирях і університетах створюються християнські кримінально-правові учення, пов'язані з доктринами гріховності, винності, спокути тощо. Іншими словами, у цей період зароджується розуміння злочину як посягання на Закон, яке вимагає помсти; закон стає самодостатньою цінністю, що вимагає покарання у випадку його порушення; згодом закон починає сприйматися як ідеальний засіб установлення порядку в суспільстві [2, с. 38].

Третій етап у розвитку континентального кримінального права може бути названий сучасним. Його джерела лежать в ідеях європейської Просвіти, а формальний початок можна пов'язати з 1764 роком, появою невеликої роботи, що мала величезний вплив на розуми сучасників і з тих пір є наріжним каменем усієї континентальної кримінально-правової філософії – «Про злочини і покарання» Чезаре Беккарія, в якій видатний італійський юрист і публіцист піддав різкій критиці кримінальне право та судові порядки феодальних держав, виступав проти поліцейської сваволі, застосування тортур і формальної системи доказів інквізиції. Беккарія обґрунтовував необхідність дотримання законності, визначення покарання відповідно до злочину [3].

Під впливом ідей Просвіти та на базі суспільства, яке економічно стрімко розвивалося, з кінця XVIII–початку XIX ст.ст. в Європі настає епоха справжніх кодифікацій кримінального права, що піднесли ідею закону, що до того проповідувалася в університетах на небачену висоту. Безумовно, такою є кодифікація кримінального права Франції, розпочата імператором Наполеоном Бонапартом [4, с. 15]. Як справедливо відзначає французький професор в галузі кримінального права Жан Прадель, «увесь романо-германський світ, починаючи із цього моменту, був втягнутий у кодифікацію» [5, р. 66]. На думку вчених, Кримінальний кодекс Франції 1810 року – це символ континентального кримінального права, що зафіксував у своїх лаконічних, спрямованих у майбутнє положеннях ідею закону як знаряддя управління суспільством настільки безперечно, наскільки це можливо [2, с. 42]. І тому не дивно, що цей кодекс прожив довге життя не тільки у Франції, але й став зразком для наслідування в багатьох країнах романо-германської сім'ї кримінального права (наприклад, бельгійський Кримінальний кодекс 1867 року або голландський Кримінальний кодекс 1881 року були складені під його сильним впливом) [6; 7].

З 1 березня 1994 року у Франції діє новий Кримінальний кодекс, прийнятий 22 липня 1992 року [8]. Він змінив «класичний» кодекс Наполеона 1810 року [9, с. 929].

Прийняття нового Кримінального кодексу означувало перехід Франції на якісно новий рівень розвитку кримінального права, для якого пріоритетом стають за-

гальнолюдські цінності, примат міжнародного права над внутрішньодержавним, суворе дотримання принципу законності, адекватність заходів боротьби з найнебезпечнішими злочинами [10, с. 17].

Кримінальний кодекс Франції 1992 року багато в чому розвиває положення свого попередника – Кримінального кодексу 1810 року [10, с. 16]. Цим нормативно-правовим актом докладно регламентуються питання чинності кримінального закону в часі та просторі, вводиться кримінальна відповідальність юридичних осіб і розробляється для цих суб'єктів кримінальної відповідальності спеціальна система покарань, уточнюється поняття неосудності та вводиться поняття зменшеної осудності, встановлюються нові обставини, що виключають кримінальну відповідальність (крайня необхідність, помилка в праві), закріплюється принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності та пропонується судді великий вибір способів такої індивідуалізації. Особлива частина відбила іншу ієрархію правоохоронюваних цінностей, у якій на першому місці перебуває особа, а також було включено низку нових видів злочинних діянь [11, с. 172].

Кримінальний кодекс Франції 1992 року не містить поняття злочинного діяння, а лише підтверджує класифікацію діянь, що склалася у французькій праві, запровадивши новий критерій їхньої диференціації – тяжкість правопорушення. Кодекс не розкриває поняття вини та її форм, за винятком передумислу, хоча законодавець досить часто використовує в тексті терміни «умисне», «необережне» тощо. Кримінальний кодекс Франції 1992 року не містить і загального визначення співучасті, а лише називає види співучасників. Варто зазначити і відсутність норм про кримінальну відповідальність неповнолітніх осіб. Це пов'язано у першу чергу з тим, що з питань відповідальності неповнолітніх діє спеціальний нормативний акт. Багато кримінально-правових інститутів знайшли своє закріплення в процесуальному законодавстві [2, с. 99].

Разом з тим законодавець Франції визнав за необхідне за допомогою Закону від 13 травня 1996 року прийняти нову редакцію статті 121-3, що містить положення про форми вини, властивих злочину та проступку. Згідно з названою статтею в її новому варіанті неумисне поставлення в небезпеку іншої людини, що становить проступок, виділене в самостійний вид неумисної поведінки винної особи. Вина встановлюється і в інших випадках – при необережності, недбалості або порушенні якому-небудь обов'язку по дотриманню обережності або безпеки, передбаченої законом або регламентом, крім випадків, коли виконавець діяв «з нормальною старанністю». В останньому випадку суд також урахує зміст місії, функцій або компетенцію, так само як можливості та засоби, які мав виконавець [8, с. 61-62].

Суттєвими нововведеннями з точки зору нашого дослідження стали положення про соціально-судове спостереження, включені в текст Кримінального кодексу Франції 1992 року Законом № 98-468 від 17 червня 1998 року. Введення нового кримінально-правового інституту було пов'язано із прагненням законодавця попередити рецидив з боку певної категорії засуджених. У нормах Особливої частини соціально-судове спостереження передбачається як додатковий захід за вбивство, яке супроводжувалося зґвалтуванням, катуваннями або актами жорстокості (ст. 221-9-1 Кримінального кодексу Франції 1992 року), за просте та кваліфіковані види зґвалтування, за сексуальні агресії, що не відносяться до останнього, ексгібіціонізм (ст. 222-48-1 Кримінального кодексу Франції 1992 року) [8, с. 177, с. 211]. Сутність даного заходу полягає в обов'язку засудженого підкорятися під контролем судді по виконанню покарань і протягом строку, визначеного судом у вирокі, «заходам нагляду та сприяння» [8, с. 63].

Зміни та доповнення вносилися не тільки в Загальну, але й в Особливу частину. Так, Законом від 1 лютого 1994

року були прийняті нові редакції низки статей про умисні посягання на життя людини. Зміни торкнулися положень про застосування до вбивць періоду надійності. За загальним правилом, такий період становить половину строку покарання або вісімнадцять років при призначенні довічного позбавлення волі. У виняткових випадках цей строк може бути збільшений до двох третин покарання, а при довічному ув'язненні – до двадцяти двох років. Згідно із Законом від 1 лютого 1994 року, у випадках вчинення умисного вбивства, або вбивства неповнолітнього у віці до п'ятнадцяти років, або вбивства, сполученого зі зґвалтуванням, катуваннями або актами жорстокості, суд може спеціальним рішенням збільшити період надійності до тридцяти років, тобто аж до строку призначеного покарання. Якщо ж призначається довічне ув'язнення, то період надійності може бути встановлений аж до закінчення життя засудженого [8, с. 64-65].

Висновки. Таким чином, варто сказати, що кримінальне законодавство Франції має якісно неоднорідну нормативно-правову базу. З одного боку, воно представлене нормами права законодавчого порядку, з іншого боку – регламентаційного. При цьому регламентаційна частина включає і по-

ложення, прийняті Державною Радою в рамках виконання нею делегованих повноважень Парламенту, і містить положення, прийняті в рамках власної компетенції. Однак безсумнівною перевагою Кримінального Кодексу Франції 1992 року є прагнення законодавця розглядати злочинні діяння через призму захисту прав людини та концепції правової держави при дотриманні принципу законності. Одним із головних завдань, яке ставить перед собою Кримінальний кодекс Франції, є захист особи, у тому числі її життя, від злочинних посягань, при цьому, очевидним є прагнення французького законодавця продовжити роботи з удосконалення Кримінального кодексу Франції 1992 року.

І Україна, на нашу думку, з усіма своїми законодавчими особливостями є яскравим прикладом того, як усередині одного історичного типу співіснують кілька різних правових систем. Відмінною рисою романо-германської правової сім'ї є те, що вона спочиває на нормативно-правових актах, що, як правило, кодифіковані. На таких кодифікованих основах законодавства ґрунтується право Франції, так само як інших держав континентального права. Тобто право нашої країни також є складовою романо-германської правової сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берман Г.Д. Западная традиция права : Эпоха формирования / Г.Д. Берман ; пер. с англ. Н.Р. Никоновой. – [2-е изд., науч.]. – М. : Изд-во Московского университета ; Инфра-М-Норма, 1998. – 624 с.
2. Есаков Г.А. Уголовное право зарубежных стран : учебное пособие / Г.А. Есаков, Н.Е. Крылова, А.В. Серебренникова. – М. : Проспект, 2009. – 336 с.
3. Беккариа Чезаре. О преступлениях и наказаниях : пер. с итал. / Чезаре Беккариа ; [авт. вступ. ст. Н.И. Панов]. – Киев : Ин Юре, 2014. – 238 с.
4. Боботов С.В. Наполеон Бонапарт – реформатор и законодатель / С.В. Боботов. – М. : Контракт, 1998. – 336 с.
5. Pradel Jean. Droit pénal comparé / Jean Pradel. – [2-е ed.]. – Paris : Dalloz, 2002. – 803 p.
6. Уголовный кодекс Бельгии / [Науч. ред., предисл. Н.И. Мацнева ; пер. с фр. Г.И. Мачковского]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 559 с.
7. Уголовный кодекс Голландии. Перевод с английского / [Науч. ред.: Б.В. Волженкин ; Пер.: И.В. Миронова]. – [2-е изд.] – С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 510 с.
8. Уголовный кодекс Франции / [Науч. ред. Л.В. Головкин, Н.Е. Крыловой ; предисл., пер. с фр. Н.Е. Крыловой]. – С.-Пб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 648 с.
9. Захарова М.В. Структура французского права / М.В. Захарова. – Lex Russica. – 2011. – № 5. – С. 919-938.
10. Крылова Н.Е. Новый уголовный кодекс Франции: Основные черты : автореферат дис. ... на соискание науч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н.Е. Крылова. – М., 1995. – 40 с.
11. Богданова Э.Ю. Уголовный кодекс Франции как гарант соблюдения принципа законности / Э.Ю. Богданова. – Социально-экономические явления и процессы. – 2014. – № 10. – С. 170-173.